

Şehname’de Türk İmgesi

Ahmet KARADENİZ*

Özet

Şehname, İran’da milli bir bilinç ve coşku uyandırmak amacıyla “İran’ın milli şairi” olarak kabul edilen Firdevsi tarafından kaleme alınmış bir eserdir. O, bu çalışmayı yaparken İran’ın eski sözlü destanlarını kalemini ustalikle konuşturarak yazıya dökmüştür. Dışardan gelebilecek bir tehdidin içeride birlik olma bilincini sağlamlaştırdığının farkında olan Firdevsi bu vesile ile Türklere de temas etmiştir. İran’ın bir hükümdarının Turan hükümdarından bahsederken sarf ettiği “ben arı soylu İrec’in o ise büyücü kökenli Tur’un soyundan, bizim aramızda nasıl bir dostluk sağlanabilir ki?” şeklindeki ifadeler bu iki millet arasında sınırları kesin hatlarla belirli bir düşmanlığın olduğunu gösterir. Bu düşmanlık Firdevsi’nin zıtlık ilkesi üzerine kurulan bu eserinde karşı kahraman rolünün Türklere yüklenmesine sebep olmuştur. Şüphesiz ki karşı kahraman rolünün Türklere verilmesi sebepsiz de değildir. İki millet arasındaki ilişkilerin doğası Şehname’nin Türk algısını etkilemiştir. Bu maksatla Firdevsi bazen Türkleri küçümsemiş bazen ise kendilerini daha yüce göstermek amacıyla düşmanını da yüceltmıştır. Sonuç olarak Türkler hakkında bir imge oluşturabilmiştir. Bu imge dönemin şartlarına hizmet ettiği için elbette tarafsız olduğundan söz edilemez. Ötekileştirilmenin merkezinde yer alan “Türk” genellikle destanın kötü kahramanı rolünü üstlenmiştir. Şehname’de her ne kadar olumsuz bir imgeleme olsa da Türklerin bazı gelenekleri, günlük hayatları, coğrafyaları hatta inançları hakkında başka kaynaklarla da desteklenebilen çok derin ve önemli bilgilerin sunulması eseri kıymete haiz kılar.

* Doktora Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı, krdenizz@gmail.com
(Makale gönderim tarihi: 02.07.2020; Makale kabul tarihi: 19.11.2020)

Anahtar Kelimeler: İmge, Öteki, Türk, Firdevsi, Şehname, İran.

Turkish Image In Shahnameh

Abstract

Shahnameh is a work written by Ferdowsi, who is accepted as the "national poet of Iran" in order to awaken a national consciousness and enthusiasm in Iran. While doing this work, he skillfully wrote the old oral epics of Iran. Ferdowsi, who is aware of the fact that a threat that may come from outside reinforces the awareness of unity inside, mentioned the Turks on this occasion. A ruler of Iran said about the Turan ruler; I am a descendant of Irec of clean origin, he is a descendant of wizard of origin Tur, how can we be friends?" These statements show that there is hostility between the two nations. This hostility caused the role of the opposing hero to be attributed to the Turks in this study built on the principle of contrast by Ferdowsi. Undoubtedly, it is not without reason that the counter-hero role is given to the Turks. The nature of the relations between the two nations has influenced the Turkish perception of Shahnameh. For this purpose, Ferdowsi sometimes underestimated the Turks and sometimes he showed enemies strong, to show themselves strong. As a result, he was able to create an image about the Turks. Since this image serves the conditions of the period, it cannot be said to be objektive. "Turk", which is at the center of the othering, usually played the role of the evil hero of the epic. Although it is a negative visualization in the Shahnameh, the presentation of very deep and important information about some of the Turks' traditions, daily lives, geographies and even beliefs can be supported by other sources.

Key Words: Image, Other, Turkish, Firdevsi, Şehname, Iran.

Giriş

Olmayacaksa İran, olmasın benim için ten

Kalmasın bu topraklarda bir canlı ten.

Vatanımız, çocuklarımız uğruna,

Namusumuz, küçük çocuklarımız ve yakınlarımız uğruna

Vatanımızı düşmana teslim etmekten

Daha iyidir hep birlikte gitmemiz ölüme.¹

Bu dizelerden de anlaşılacağı üzere Firdevsi, İran kültürüne ve geleneksel değerlerine bağlı bir milliyetçiydi. Onun milliyetçi bir şekilde yetişmesini sağlayan ise dünyaya geldiği ortamdır. İran İslamîyet'in ilk yüzyıllarında Araplar tarafından ele geçirilmiş ve onlar tarafından İran üzerinde dilsel, kültürel ve siyasal olarak oldukça sağlam bir otorite kurulmuştur. İran'da Arap hâkimiyetinin son bulmasına müteakip Türk egemenliği başlamıştır. Hal böyle olunca da İranlılar kendi kültürel değerlerinden uzaklaşmış, adadillerini sadece konuşma dili olarak kullanır olmuşlardı.² "İran'ın milli şairi" işte böyle bir ortamda 940 yılında Tüs şehrine bağlı Taberân kasabasının Baj Köyü'nde bir dihkan³ ailesine mensup olarak dünyaya gelmiş, onun milliyetçi oluşuna da ailesi büyük oranda etki etmiştir. Çünkü dihkanlar kendilerini buldukları bölgenin mirasçıları ve İran milli değerlerinin koruyucusu görerek, çocuklarını da İran gelenek-göreneklerine göre yetiştirmektedirler.⁴

Firdevsi, destanların büyük işler başarmaları için kendilerine güven vereceğini, kendi milli benliklerine dönmelerine yardım edeceğini, kültürel anlamda kalkınmalarını sağlayacağını bilmekteydi. Şehname'yi yazma hamlesini yaparak İran dilinin, kültürünün, tarihinin, edebiyatının canlanmasının, gelişmesinin önünü açmıştır.⁵

"Nasıl ki haşhaş eroin müptelalığının ham maddesiyse, tarih de milliyetçi, etnik ya da fundamentalist ideolojilerin hammaddesidir.

¹ Firdevsi, *Şehname I*, Çev. Necati Lugal, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2005, s.15-20.

² Hamide Demirel, *Türk Destanlarında Güzellik-Destan-Masal ve Din Unsurları ile Yabancı Destanlarda Türk Kahramanları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010, s.27.

³ Dihkan: Yerel yönetici.

⁴ *Şehname I*, s.15-20.

⁵ Demirel, *Türk Destanlarında Güzellik-Destan-Masal ve Din Unsurları*, s.27.

Geçmiş, bu ideolojilerin asli öğelerinden birisi, belki de asli öğesidir. Eğer amaca uygun bir geçmiş yoksa her zaman için yeniden icat edilebilir”⁶ diyen Hobsbawm’ın bu ifadesi İran’da milli bir bütünlük oluşturma gayesiyle kaleme sarılan Firdevsi’nin Şehname’yi nasıl bir bilinçle yazmış olabileceğini anlamaya imkân tanır. Onun “Ben bununla İran milletini dirilttim” demesi elbette boşuna değildir. Firdevsi, bu sayede milletin köklü bir geçmişinin olduğunu ortaya koymuş ve milletine içinde buldukları şartların kendilerine yakışmadığı mesajını vermiştir.⁷

Bilindiği üzere insanları birbirine en fazla yakınlaştıran zor zamanlardır. Toplumu içeride birbirine bağlayan dışarıdan gelebilecek bir tehdittir. “Kardeşime karşı ben, yeğenimize karşı kardeşim ve ben, dünyaya karşı kardeşim, yeğenim ve ben” deyiminde de görülebileceği üzere ben ya da biz algısı bizden olmayana göre şekillenir.⁸ Firdevsi bu mantıkla hareket etmiş İranlıları birbirine bağlamak için Türkleri bir tehdit olarak göstermiş ve Siyavuş’un hikâyesine benzer hikâyelerle de İranlılara ibret verici nasihatlerde bulunmuştur.

Söz konusu hikâyeye göre; Siyavuş, Efrasiyab ile yaptığı savaşı kazanmış babası Kavus’a sonucu bildirmiştir. Bunun üzerine Kavus bir mektup yazarak “O Türk çok hilekâr ve düzenbazdır. Soyu kötü olduğu gibi kendi de kötünün, ehriiminin biridir; fakat çok güçlüdür. O kadar ki güneşe ve aya bile erişebilir savaşı kazandı daha ileri gitme” demiştir; fakat Siyavuş, onun yönlendirmesiyle barış anlaşması yaptıktan sonra babası fikir değiştirip Efrasiyab’a saldırmasını söylemiştir. Siyavuş verdiği sözden dönmek için ordusundan, ülkesinden ayrılarak Efrasiyab’a sığınmıştır.⁹ Siyavuş başlangıçta çok iyi karşılanmış hatta

⁶ Eric Hobsbawm, *Tarih Üzerine*, çev. Osman Akinhay, Bilim ve Sanat yayınları, Ankara 1999, s.10.

⁷ Bekir Şişman, Muhammet Kuzubaş, *Şehname’nin Türk kültür ve Edebiyatına Etkileri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007, s.11.

⁸ Bozkurt Güvenç, “Kimlik, İmaj ve Türk İmajı”, *Dünyada Türk İmgesi*, Ed. Özlem Kumrular, Kitap Yayınları, İstanbul 2005, s.174-175.

⁹ *Şehname I*, s. 457.

Efrasiyab’ın kızı Frengis’le evlenmeye bile nail olmuştur.¹⁰Fakat bütün bunlar onun Turan topraklarında öldürülmesinin önüne geçmemiştir.¹¹

Siyavuş’un bu hikâyesi İranlılara, onlar arasından başka topraklarda gelecek arayan birilerinin kan ve ölümden başka bir şey bulamayacağını mesajını verirken Türkler de bu hikâyede ve Şehname’nin ekseriyetinde İran milliyetçiliğinin oluşmasında etkisi olan bir dış etken olarak gösterilmektedir. Türk imgesi de işte bu çerçevede oluşmuştur.

“Türk imgesinden söz ederken, her imgenin büyük ölçüde gözlemcinin gözlenen karşısında aldığı pozisyon tarafından belirlendiğini hesaba katmak önemlidir. Bu elbette Türk’ün pasif bir oyuncu olduğu anlamına gelmez. Tam tersine Türk imgesinin oluşum sürecinde o kesinlikle etkin bir rol oynamıştır”¹² diyen Jezernik’in penceresinden Şehname’ye bakılırsa Firdevsi, Türk imgesini kendi ideolojileriyle oluşturmuştur; fakat sebep ne olursa olsun öteki olarak Türklerin seçilmesi onların tamamen kendi faaliyetleriyle ilgilidir.

Destan Penceresinden Şehname’ye Bakış

Destanlar dünya edebiyatının başlangıç eserleridir. Yaratılış hikâyeleri, milletlerin zihninde iz bırakan olaylar ya da toplumun kaderinde rol oynayan kişilerin hayatları destan konularını oluşturmaktadır. Milletin ortak bilinçaltının, vicdanının istekleri, beklentileri, doğruları ve değerleri destanlardaki kahramanlara yüklenir. Genel olarak destanlar milli duyguları coşturmak, millet bilincini oluşturmak, millete kendini önemli hissettirmek gibi emeller barındırır. Kısaca, destanlarda millete güzel bir gelecek hayali kurdurmak için parlak bir geçmişi varlığı gösterilmeye çalışılır. Onlar doğru bilgi sunma

¹⁰ Şehname I, s.473.

¹¹ Şehname I, s.856.

¹² Bozidar Jezernik, “Türk İmgesi” *Hayallerdeki Türk*, Ed. B. Jezernik, Çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınları, İstanbul 2012, s.10.

derdi taşımadan, güncel kuşaklara “biz geçmişte söyledik, bu gün daha iyi olmalıyız” gibi bir mesaj verirler.¹³

Gömeç'e göre “Destanlar, milletlerin kahramanlık hikâyelerinin toplamıdır” o, toplumların tarihleri destanlarının zenginlik ölçüsüne göre değerlendirilebilir diyerek destanları zengin olan toplumların tarihlerinin de o ölçüde muhteşem olabileceğini ileri sürer.¹⁴ Firdevsi de benzer şekilde düşünmüş olacak ki, ülkesinin yabancıların askeri, siyasi ve kültürel baskısı altında olduğu bir dönemde İranlıların milli duygularını canlandırmak amacıyla İran'ın kahramanlık destanlarını yazıya aktarmıştır.¹⁵

Eğer Şehname'yi destan kategorisinde değerlendireceksek bu türün ne olduğunu iyi anlamak gerekmektedir. Bu noktada destanı tarihin bir tür “Tarih Öncesi” olarak niteleyen Hartog'un görüşleri değerlidir. Ona göre, varlık nedeni olarak ünü benimseyen kahramanların ölümsüz şöretlerinin sağlayıcısı olan ozanların rolü tarihçiye yüklenerek, insan etkinliklerinin izlerinin silinmesini önleme ya da en azından yavaşlatma şeklini almıştır.¹⁶ Hartog'un bu yaklaşımıyla bakılacak olursa Firdevsi biraz tarihçidir ama çoğunlukla ozandır. Çünkü onun anlatımında hayallerle gerçeklerin iç içe girdiği görülür. İran'a ait değerlerin yeryüzündeki her şeyden daha üstünmüş gibi yansıtılması, milli ruhun kuvvetle vurgulanışı eserin bir destan olarak görülmesine olanak tanır.¹⁷

Hartog, destanı sadece bir edebi tür olarak görmemektedir. O, destanı Yunanlıların ölüm sorusuna bir yanıt vermek, ölümü kültürlerinin bir parçası yapmak için oluşturdukları bir kurum olarak niteler. Ona göre, kahramanlar bu bütünleştirici şarkı aracılığıyla eski

¹³ Varis Çakan, *Orta Asya Türk Tarihinin Kaynakları*, Binyıl Yayınları, Ankara 2009, s.71.

¹⁴ Saadettin Yağmur Gömeç, “İslâm Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine”, *Tarih Araştırmaları Dergisi 1999-2000*, C: XX, S:31, Ankara 2000, s.75.

¹⁵ *Şehname I*, s.19.

¹⁶ François Hartog, *Herodotos'un Aynası - Öteki Tasavvuru Üzerine Bir Deneme*, Çev. Mehmet Emin Özcan, İthaki Yayınları, İstanbul 2014, s.11-12.

¹⁷ Demirel, *Türk Destanlarında Güzellik-Destan-Masal ve Din Unsurları*, s.133.

zaman insanlarına dönüşerek topluluğun geçmişini oluştururlar. Ancak kahramanı ayrıcalıklı bir ölüme layık kılan, kahramana kahramanlık kazandıran ve onu anlatılmaya layık hale getiren ne onun konumu ne de görevleridir. Onu kendisi yapan onun çarpışmalarıdır.¹⁸ Dolayısıyla da kahramanın çarpışabileceği bir rakip kahraman ihtiyacı doğmaktadır. Burada Olrik’in “Karşıtlık” ilkesi akla gelmelidir. Bu ilkeye göre, destan kahramanları ve onların eylemleri ancak diğer kişilerin varlıklarıyla değer kazanır. İyiliğin değerini anlamak için kötülüğün varlığına ihtiyaç duyulduğu gibi kahramana ihtiyaç duymak için de şartların kötü olması gerekir.¹⁹ Oluşum itibarıyla destan anlatımlarının vazgeçilmez ilkesi olan zıtlık, epik destan yapısının en temel kuralıdır.²⁰ Şehname’de Rüstem’in Efrasiyab için “bir insan ancak aslan gibi kahramanlarla savaşarak kahraman olur” şeklindeki ifadesinde de bu ilkeyi bulmak mümkündür.²¹

Şehname’nin Türklere bakışını da işte bu açıdan bakarak değerlendirmek gerekmektedir. Başka bir ifade ile İran’a bir İran’dan olmayan gerekmiştir, bu rol de Türklere verilmiştir. İyilik ile kötülüğün çatışmasının net bir örneği olarak Feridun’un²² yeryüzünü oğulları arasında paylaşırması olayından sonraki gelişmeler gösterilebilir. Babalarının toprakları taksim edişine razı gelmeyen iki kardeş Tur ve Selm birlik olup, Feridun’dan sonra İran tahtına oturacak olan kardeşleri

¹⁸ Hartog, *Herodotos’un Aynası*, s.13.

¹⁹ Axel Olrik, “Epic Laws of Folk Narrative” *The Study of Folklore*, Ed. Alan Dundes University of California, by Prentice-Hall, Berkeley 1965, s.135.

²⁰ Özkul, Çobanoğlu, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Akçağ Yayınları, Ankara 2018, s.24.

²¹ *Şehname I*, s.258.

²² Feridun: İran’ın en büyük mitolojik kahramanlarından biri ve Pişdâdi hanedanının altıncı hükümdarıdır. Feridun, Cemşid’den sonra İran tahtına geçmiş ve beş yüz yıl saltanat sürmüştür. Şahname’de Cemşid’in soyundan Âtbîn’in oğlu olarak geçer. Avesta, Şahnâme ve İran dinsel metinleriyle, İslam sonrası Farsça ve Arapça kaynaklarda geçen en eski mitolojik çehrelendendir. Pehlevicede Fretôn, Frîtôn, Farsça’da Âfrîdûn, Efrîdûn, Ferîdûn ve Ferîdûn-i Ferruh (kutlu Ferîdûn) adlarıyla bilinir. Bkz. Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabcacı Yayınları, Ankara 2008, s.307-311.

İrec'i öldürerek kötülüğün temsilcisi olma rolünü yerine getirirlerken, bitmek bilmeyen İran-Turan Savaşları'nın fitilini de ateşlerler.²³

Şehname'nin muhtelif yerlerinde kahramanlar güçlerini gösterecek diye filler, devler, ejderhalar, cadılar gibi masalsi veya olağanüstü bir güce sahip varlıklarla savaştırılırlar.²⁴ Bu genel destan mantığına uygundur; fakat bu olağanüstü düşmanlar arasında Türklerin de sıklıkla gösterilmesi Türklerin İran nazarında nasıl bir imajlarının olduğunu işaret etmektedir. Türkleri yenmek de tıpkı bir ejderhayı ya da bir cadıyı yenmek gibi önemli bir eylem gibi anlatılmaktadır. Babası Zal'ın Rüstem'e "Efrasiyab²⁵ ile savaşmak Sipend Dağı'nda beyaz fille savaşmaya benzemez, o cesur ve savaş eri bir padişaktır" dediği örnekte ise Türklerle savaşmanın ciddiyetine vurgu yapılır.²⁶

"Turanlılar İran'ı kaplayınca dünya İranlıların başına zindan kesildi. Bunun üzerine halkın büyük kısmı Zabilistan'a giderek Rüstem'e 'İran'ın böyle bir hale gelmesi, yırtıcı kuşlara kaplanlara yuva olması yazıktır. İran vaktiyle savaş atlılarının yurduydü. Şimdi bir felaket yeri, keskin pençeli ejderhaların yatağı oldu' dediler" bu gibi ifadelerde de görüleceği üzere Firdevsi İranlılara geçmişte yaşadıklarından ders çıkarmaları gerektiğini, aksi halde başlarına gelebilecekleri göstermeye çalışmaktadır.²⁷

²³ Georges Dumezil, *Mit ve Destan I*, Çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s.592-593; Vesta Sarkhosh Curtis, *İran Mitleri*, Çev.Fatma Esra Aslan, Phoenix Yayınları, Ankara 2016, s.55; *Şehname I*,s.115;

²⁴ Curtis, *İran Mitleri*, s.67-81.

²⁵ Efrasiyab: Sözcük "korkak kişi" anlamına gelir. Uzun süre İran hükümdarlarıyla savaşmış bir Turan hükümdarının adıdır. Feridun'un üç oğlundan biri olan Tur'un soyundan gelen Peşeng'in oğludur. Rivayete göre Efrasiyab da Dahhak ve İskender gibi Ehrimen aracılığıyla ölümsüz yaratılmış ancak Ahura Mazda ölümsüzlük özelliklerini üçünden de almıştır. Bkz. Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s.268.

²⁶ *Şehname I*, s.259.

²⁷ *Şehname I*, s.328.

Firdevsi, eserini meydana getirirken genellikle Türkleri hedef göstermiştir; fakat Bayat’a göre, aynı zamanda Oğuz Destanlarının etkisine de maruz kalmıştır.²⁸

Bu noktada Türk destanlarının en bilindik simalarından olan Oğuz Kağan’a temas etmekte yarar görülmektedir. O, dünyaya olağanüstü bir şekilde gelmiş, erkenden büyümüş, konuşmuş ve kahramanlık göstermiştir.²⁹ Kahramanlarının olağanüstü doğumu, erken büyümesi motifi Türk destanlarında sıkça karşılaşılan bir durumdur.³⁰

Gökçe’ye göre toplumları zor durumlardan kurtaran, bazı sosyal ve siyasi kurumların temellerini atan kahramanların doğumlarından itibaren sıradan bir insan olmadıklarını gösteren özellikleri vardır. Bu özellikler onların Tanrı tarafından “seçilmişliğine” delalet eder. Kahramanların fiziki ya da karakteristik özellikleri veya farklı davranışlarda bulunmaları onların seçilmişliğini gözler önüne sermektedir.³¹

Bu özellikleri Şehname’nin en ünlü kahramanı olan Rüstem³² karakteri üzerinde de görmek mümkündür. Şehname’de onun doğumu; “Bu aslana benzeyen, pehlivan yapılı bir çocuktuktu, boylu boslu, güzel yüzlüydü. Kadın erkek herkes şaşırıp kaldı; içlerinde böyle fil gövdeli bir çocuk gören yoktu. Saçları kırmızı ve yüzü de kan gibiydi. Güneş nasıl

²⁸ Fuzuli Bayat, *Oğuz Destan Dünyası*, Ötüken Yayıncılık, İstanbul 2013, s.18.

²⁹ Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı (Reşidüddin Oğuznamesi Tercüme ve Tahlili)*, Enderun Yayınları, İstanbul 1982, s.17-18.

³⁰ Ali Osman Abdurezzak, *Türk Destanlarından Kalevala Destanına*, Karakum Yayınları, Ankara 2018, s.216.

³¹ Mustafa Gökçe, “Türk Devlet Geleneğinin Mitolojik Kökenleri,” *Türk Tarihine Dair Yazılar (Üçler Bulduk Armağanı)*, Ed. Alpaslan Demir, Gece Kitaplığı Yayınları Ankara 2017, s.240.

³² Rüstem: İran’ın milli kahramanı Zal ile Kabil şahının kızı Rudabe’nin evliliğinden doğan , akıllılığı ile cesaretini birleştirerek İran’ın en ünlü milli kahramanı haline gelen kişidir. Bkz. Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s.592.

doğmuşsa o da öyle doğmuştu. Bir çocuğun böyle elleri kanlı olarak doğduğunu gören olmamıştır” gibi ifadelerle anlatılmaktadır.³³

Türk destanlarında olağanüstü bir şekilde doğup büyüyen bu kişilerin tıpkı Oğuz Kağan’ın gergedanı öldürerek kahramanlığını kanıtlaması gibi bir kahramanlık göstererek diğer insanların asla yapamayacağı bir şeyi yapması, toplumu zor bir durumdan kurtarması gerekmektedir.³⁴ İşte bu durum da Şehname’de Rüstem’in beyaz fili öldürmesi,³⁵ cadı karıyı öldürmesi, Erjeng’le savaşması, Akdev’i öldürmesi,³⁶ gibi hadiseler vesilesiyle görülür.

Kahraman bütün bu olağanüstü işleri başarırken sadık yoldaşı olan atının da ona yardımlarda bulunması Türk destanlarında sıkça rastlanabilecek bir olaydır.³⁷ Kaşgarlı’nın “Türk’ün kanadı”³⁸ olarak nitelediği bu hayvan hakkında çok fazla şey söylenmiş ve yazılmıştır; fakat en çarpıcı ifadeler Dede Korkut Hikâyeleri’nin kahramanlarından Bamsı Beyrek’e aittir. Beyrek, Bayburt Kalesi’nde 16 yıl hapis kaldıktan sonra kaçarken Boz Aygırını onu beklerken bulur ve onun için şu ifadeleri kullanır:

Açuk Açuk meydana benzer senin alunçuğun

İki şeb çırağa benzer senün kulaçuğun

İki koşa kartaşa benzer senün kulaçuğun

³³ *Şehname I*, s.216-19.

³⁴ Söz konusu hayvanın etobur olarak yansıtılması onun gergedan olmadığını gösterir; fakat hayvanın tam olarak ne olduğunu söylemek çok da mümkün değildir. Bu hayvan aslında ne olursa olsun insanlar onun karşısında çaresizdiler ve kendilerini onun zulmünden kurtaracak bir kahramana ihtiyaç duymaktaydılar. Oğuz Kağan Destanı için Bkz. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C.I., TTK Yayınları, Ankara 2010, s.116-117.

³⁵ *Şehname I*, s.220.

³⁶ *Şehname I*, s.292-304.

³⁷ Şişman, Kuzubaş, *Şehname’nin Türk kültür ve Edebiyatına Etkileri*, s.98.

³⁸ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat’it-Türk, C.I*, Çev. Besim Atalay, TDK Yayınları, Ankara 1988, s.48-49. (Bundan sonra DLT)

Eri muradına yetürür senün arhaçuğun,
 At dimezem sana kardaş direm, kartaşumdan yig
 Başuma iş geldi yoldaş direm, yoldaşumdan yig³⁹

Bamsı Beyrek ile Boz Aygır'ın ilişkisine benzer bir ilişki Şehname'de Rüstem ile Rahş⁴⁰ arasında kurulmuştur. Bu ikilinin yolları efsanevi bir şekilde kesişmiştir. At seçmek için sürüye giden Rüstem, sürünün çobanına Rahş'ı sormuş, sürünün çobanı Rüstem'i tanımamasına rağmen, "Bu yavru hakkında söylenen sözler birbirini tutmaz. Biz bu alaca yavruya Rahş deriz. Güzelliği suya rengi ateşe benzer. Sahibinin kim olduğunu bilen yok. Biz ona sadece Rüstem'in Rahş'ı deriz" demiştir.⁴¹ Bu karşılaşmadan sonra Rüstem ile Rahş'ın yolu hiç ayrılmamış ölüme bile birlikte gitmişlerdir. Bu durum da Türk destanlarında atın destan kahramanlarının ayrılmaz yoldaşı olması özelliğiyle benzerlik gösterir.⁴²

Şehname'de yer alan bunun gibi benzerlikler Bayat'ı mı haklı çıkarır? Yoksa Şehname herhangi bir etkiye ihtiyaç dahi duymadan Olrik'in ileri sürdüğü "Halk Anlatılarının Epik Kurallarına" uygun olarak⁴³ oluşmuş doğal bir halk destanı özelliği mi taşır? Yani burada vurgulanmak istenen destanların farklı kaynaklardan beslenerek de aynı noktaya ulaşmış olabileceklidir. Rank'a göre de destanlar farklı coğrafyalarda birbirlerinden çok uzak ve tamamen bağımsız uluslarda bile şaşırtıcı bir benzerlik veya bazen tam bir örtüşme gösterebilirler.⁴⁴

³⁹ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*, TDK Yayınları, Ankara 2008, s.136.

⁴⁰ Rahş: Kırmızı ile beyazın karışımından elde edilen bir renk tonu. Genelde "at" anlamında kullanılır. Rüstem'in muhteşem özelliklere sahip atı. Söz konusu at Rüstem ölene kadar onunla birlikte yaşamıştır. Ölürken de sahibiyile birlikte ölmüştür. Bkz. Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s.575.

⁴¹ *Şehname I*, 260-64.

⁴² Çobanoğlu, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, s.24; Abdurezzak, *Türk Destanlarından Kalevala Destanına*, s.93-102.

⁴³ Olrik, "Epic Laws of Folk Narrative", s.129-141.

⁴⁴ Otto Rank, *Kahramanın Doğuş Miti*, Çev. Gökçe Yavaş, Pinhan Yayınları, İstanbul 2006, s.9.

Her ne olursa olsun gerek tarihi olaylar gerekse de Şehname’de Türklere temas eden konuların çok olması bu iki millet arasındaki ilişkilerin köklerinin çok eskiye temas ettiğini gösterir. Destanlarda olağanüstü olaylar, tabiatüstü varlıklar yaratılarak mübalağaya kaçılmış olması onların inandırıcılığına zarar verse de aslında onlar ilhamlarını yaşanmış olaylardan alırlar. Yani destan nasıl inşa edilmiş olursa olsun temeli tarihî hakikatlere dayanmaktadır.⁴⁵

Şehname’de Türk Kültüründen İzler

İran ile Türkler arasındaki ilişkilerin oldukça derin olması İran’ın en önemli destanı olarak kabul edilen Şehname’de Türklere temas edilen bilgilerin oldukça fazla olmasını sağlamıştır. Söz konusu bu bilgiler Firdevsi’nin hatta daha genişletmek gerekirse İranlıların ön yargılarıyla harmanlanmış olsa bile Türk ekonomik, sosyal ve kültürel hayatına temas etmelerinden dolayı önemlidirler.⁴⁶

Türkler atlı-göçebe kavramıyla neredeyse özleştirilmiş, onların şehirleşme faaliyetleri genellikle göz ardı edilmiştir.⁴⁷ Tam anlamıyla yerleşik bir hayat kurulursa milletin refah seviyesinin artacağı fikrine inanan Bilge Kağan bu düşüncesini Tonyukuk’a açıklayınca, o bu köklü değişikliğin Türk milleti için bir yok oluş olacağını ileri sürerek Bilge Kağan’ı bu fikrinden vazgeçirmiştir.⁴⁸ Bu olayın çok daha öncesinde M.Ö. 36’da Çiçi Han’ın sonunu getiren kötü tecrübeler Türklerin kale savunması konusunda etkili olmadığını göstermiştir.⁴⁹ Dolayısıyla Tonyukuk’un düşünceleri hiç de sebepsiz değildir; fakat buna rağmen Türkler genel yargıların aksine sıklıkla yer değiştiren bir millet de değildi.

⁴⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 1998, s.20.

⁴⁶ Tadeusz Kowalski, “Şehname’de Türkler” Çev. Harun Güngör, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.I, S.1, s.291-292.

⁴⁷ Laszio Rasonyi, *Tarihte Türklük*, TKAE Yayınları, Ankara 1993, s.5-6.

⁴⁸ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, TDK Yayınları, Ankara 1994, s.11.

⁴⁹ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, C.II, TTK Yayınları, Ankara 2019, s.163.

Dışarıdan gelecek, düşman, hastalık, kıtlık gibi sebepler olmadıkça Türkler yerleşim yerlerini değiştirmeye pek de sıcak bakmazlardı.⁵⁰

Şehname’de yer yer temas edilen süslü saraylar, ele geçirilemez kaleler, hapishaneler ve değirmenler Firdevsi’nin nazarındaki Türklerin de tamamıyla yerleşik bir hayat sürdürdüğünü göstermektedir. Şehname’nin ünlü simalarından olan İsfendiyar kız kardeşlerini Ercasp’tan kurtarmak için Ruyindij adlı kaleye geldiğinde söz konusu kalenin ele geçirilemeyeceğini fark etmiş ve kale hakkında aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır;

“Ruyindij gibi bir kaleyi kimse ne görmüş ne de duymuştur. Burçları kapkara bulutların bile üzerine uzanmış, içerisi sayısız ordular ve bin bir türlü silahlarla dolu, her tarafı insanı şaşırtacak, hayrete düşürecek büyüklükte ırmaklarla çevrilidir. Turan hükümdarı av için geziye çıktığında onun üzerinden gemiyle geçip çöllere gider. Hükümdar Ercasp yüzyıl bile bu kaleden çıkmasa, dışarıdan hiçbir şeye ihtiyaç duymaz. Kalenin içerisinde ekilip biçilen geniş tarlalar, uçsuz bucaksız otlaklar, türlü türlü meyve ağaçları ve değirmenler vardır.”⁵¹

M.Ö. 1. yüzyıla ait olduğu düşünülen sulama kanallarından, Altay ve Selenga bölgelerinde Hunlar çağında tarım yapılmasından, Kök Türklere ait kurganlardan tarım aletleri çıkmasından Türkler arasında tarımın çok köklü bir geçmişi olduğu anlaşılrsa da kapsamı tartışma konusudur.⁵² Bu yüzden Ruyindij bahsinde Türklerin tarımla ilgilendiklerine, değirmenlerinin olmasına temas edilmesi oldukça önemlidir.

Ruyindij hakkında bilgi topladıktan sonra oraya normal yollarla girilmeyeceğini anlayan İsfendiyar tacir kılığında kaleye gelmiştir.

⁵⁰ Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, TTK Yayınları, Ankara 2004, s.1.

⁵¹ Firdevsi, *Şehname II*, Çev. Nimet Yıldırım, Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2016, s.158.

⁵² Reşat Genç, *Kaşgarlı Mahmud’a Göre 11. Yüzyılda Türk Dünyası*, TKAE Yayınları, Ankara 1997, s.51.

Ercasb'ın⁵³ karşısına çıkıp ticaret yapma serbestisi isteyince Ercasb "Gönlünü mutlu tut ve rahat ol, Turan ülkesinde hiç kimse seni rahatsız edemez. Maçın'e de Çin'e de gidersen rahat ol" demiştir.⁵⁴ Bu ifadeler Türkler için ticaretin önemini ve ticari faaliyetlerin devlet eliyle nasıl desteklendiğini göstermektedir. Özellikle de İpek Yolu üzerindeki hâkimiyet mücadeleleri, Türklerin kontrolü altındaki bölgelerdeki yabancı tacirlere karşı tutumlar Firdevsi'ye ilham vermiş olabilir.

Şehname'de Türklerin sadece ekonomik hayatlarına değil aynı zamanda tıpkı yazı örneğinde de olduğu gibi kültürel hayatlarına da temas edilmiştir. Yazı insanlığın en eski keşiflerinden biridir ve o, mevcut bilgilerimize göre Sümerlerle başlayarak bütün dünyaya yayılmıştır.⁵⁵ Türklerin yazıyı ne zaman kullanmaya başladığıysa başlı başına bir tartışma konusudur. Yaygın görüşe göre konar-göçer hayat süren Türkler bir yazı sistemine uzun süre boyunca ihtiyaç duymamışlar ve sadece yönetici kesim kendi faaliyetlerini ilan etmek için diktirdikleri kitabelerde yazıyı kullanmıştır. Bununla ima edilen Orhun Abideleridir;⁵⁶ fakat onların ilki (yani Tonyukuk Abidesi) muhtemelen 725 yılında dikilmiştir.⁵⁷ Dolayısıyla da Türklerin yazıyla ilişkisinin Orhun Abideleriyle başladığını düşünmek doğru değildir; çünkü 567 yılında Soğdu Maniakh önderliğindeki elçi heyetiyle birlikte Bizans hükümdarına sunulmak üzere yollanan mektup hakkındaki "İskit Harfleri" vurgusu, Türklerde yazının İskitlere kadar uzanan bir geçmişinin olduğunu söyleme imkânı sunmaktadır.⁵⁸ Şehname'de ise İran ile Turan arasında mektuplaşmaların olduğuna ve dahası Türkler tarafından yazılan mektupların Turan dilinde

⁵³ Şehname'ye göre Türklerin Beykent komutanı.

⁵⁴ *Şehname II*, 177-178.

⁵⁵ Şinasi Tekin, *Eski Türklerde Yazı, Kağıt, Kitap ve Kağıt Damgaları*, Eren Yayınları, İstanbul 1993, s.11.

⁵⁶ Tekin, *Eski Türklerde Yazı, Kağıt, Kitap ve Kağıt Damgaları*, s.13.

⁵⁷ Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, s.99.

⁵⁸ L. Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, Çev. Sadrettin Karatay, TKAE Yayınları, Ankara 1986, s.62.

yazılmış olduğuna temas edilmiştir.⁵⁹ Bunlar da yazının en azından diplomatik ilişkilerde çok eskiden beri kullanıldığını kanıtlamaktadır.

Şehname’de Türk kültürüyle ilgili gözden kaçırılmaması gereken bir başka husus da Türklerin kurt başlı sancağından bahsedilmiş olmasıdır. Firdevsi’ye göre İran’a karşı savaş hazırlığına giren Ercasb, kardeşine üzerinde kurt resmi olan bir sancak vermiştir.⁶⁰ Kurtun çok eski zamanlardan beri Türklerin bir totemi olduğu düşünülmektedir; fakat o, Kök Türk çağından itibaren bir totemden ziyade kutsal bir sembol haline girmiştir. Bu süreç kurt figürünün Türklerin bayraklarına yansımaya kadar ilerlemiştir.⁶¹ Ögel, Türklerin bayraklarında kurt başının resmedilmiş olmasını onların kurttan türemiş olduklarına inanmalarıyla ilişkilendirmektedir.⁶² Kurt başlı sancağa Şehname’de de temas edilmiş olması ise onun ne denli bilindik oluşunun bir emaresidir.

Şehname’nin Türk yaşantısına değinmesi bu kadarla da sınırlı değildir. Bilindiği üzere Türk toplumunun en sağlam birimi ve en önemli ögesi ailedir. Dolayısıyla da yeni bir aile kurmanın ilk adımı olan düğün de çok önemlidir. Bu sebeple de zaman içerisinde birçok düğün âdeti geliştirilmiştir. Şehname’de düğünler ve düğün adetleri hakkında fikir sahibi olmamız ise Siyavuş ile Frengis’in evlenme merasimlerinin anlatılması sayesinde oluyor. Türk kültüründe köklü bir yerinin olduğunu bildiğimiz saç yapma geleneği bu düğün vesilesi ile tanık olunan ritüellerden biridir. Şahitler gözetiminde gerçekleştirilen nikâh merasimi ise dikkat çekilmesi gereken başka bir husustur. Firdevsi düğün merasimi vuku bulurken uzaktan veya yakından düğüne gelenler emre hazır aççılar, kurulu sofralar bulup; yiyip, içip bir hafta orada misafir kaldıktan sonra giderken de götürebildiği kadar yiyeceği götürdüğünü söyler. Yine Firdevsi, düğün yerinin süslendiğinden düğünün şerefine hapishanelerin tahliye

⁵⁹ Şehname II, 99.

⁶⁰ Şehname II, s.103.

⁶¹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, s.40.

⁶² Ögel, *Türk Mitolojisi*, s.23.

edilmesi gibi uygulamaların yapıldığından da bahseder. Bütün bunların haricinde en çok göze çarpan uygulamalardan birisi de Efrasiyab'ın Siyavuş'a günlük kullanıma uygun araç gereç, savaş aletleri, hayvanlar ve bir toprak parçası bağışlamasıdır. Bu da akıllara yine köklü bir geçmişi olan çeyiz geleneğini getirmektedir.⁶³

Naskali'ye göre destanlarda kahramanlar düşman yokluğunda boş durmaktan hoşlanmazlar vakitlerini bir takım spor müsabakalarıyla ya da faaliyetleriyle değerlendirirler.⁶⁴ Firdevsi de bu konuda sessiz kalmamıştır. Ona göre, Bir gün Efrasiyab Siyavuş'a "yarın erkenden hazırlanalım da "guy ve çevgen" (top-çomak) oynamaya gidelim. Biraz eğlenir, güleriz. İştittiğime göre sen alana çıkınca pehlivanlar sana bakmaya bile cesaret edemezlermiş" demiş, buna karşılık Siyavuş da ona "Sen daha kutlu ol, hünerde ve erdemde seni kim geçebilir? Bütün padişahlar hüneri senden öğrenir" diye karşılık vermiştir.⁶⁵ Geçmişi milattan önceki dönemlere kadar uzanan bu oyunun Hindistan, İran ve Türk kaynaklı olabileceğine dair muhtelif görüşlerin olmasıyla beraber oyunun önceleri saraylarda yüksek zümrenin eğlencelerinden biri olduğu bilinmektedir. At üzerinde değnekle karşılıklı iki grup arasında dört köşe bir sahada oynanan bu oyun günümüzde "polo" adıyla bilinen oyunun ilk örneğidir.⁶⁶ "Çevgen" Türkler arasında "çöğen" olarak da bilinir ve eğri değnek anlamına gelir.⁶⁷

Şehname'yi elbette Türk tarihi için objektif bir kaynak olarak değerlendiremeyiz; fakat her ne sebeple olursa olsun Türk kültürüne dair derin bilgilere temas etmesi yönüyle oldukça önemli bir yer tutar.

⁶³ *Şehname II*, s.472-473.

⁶⁴ Emine Gürsoy Naskali, "Destanın Tarifi" *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Yıl 1992, C. 40, S.1992, s.3.

⁶⁵ *Şehname II*, s.468.

⁶⁶ Bahir Selçuk, "Klasik Türk Şiirinde Renkli Bir Oyun Çevgân," *1. Uluslararası Bilimsel Araştırmaları Kongresi - İnsan ve Toplum Bilimleri*, IBAD-2016, s.1860.

⁶⁷ Sır Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, The Clarendon Press, Oxford 1972, s.416; DLT, *Dizin*, s.157.

İmge ve Şehname’de Türk İmgesi

İmgeler nesnelerin zihindeki çağrışımlarıdır, bu yüzden ki onlar algılanma biçimlerine göre farklılaşabilirler. Onların üzerlerinde tarihsel ve kültürel olayların ve öznel yargıların etkisi söz konusu olmasından dolayı gerçekten uzaklaşabilmektedirler. Bu sebeple imgeye “nesnenin bir tasarısıdır” denilmesi mümkündür; fakat imge bir ulus için oluşturuluyorsa mesele iyice karmaşıklaşır. Çünkü bu durumda imge bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde öznel yargıların işgaline daha çok maruz kalır.⁶⁸

Konunun merkezine dönülecek olursa, İran-Türk ilişkileri göz önünde tutulursa İran’da milliyetçilik fikrini canlandırmak isteyen Firdevsi’nin genelde olumsuz nitelikler yükleyerek bir Türk imgesi oluşturması hiç de şaşırtıcı bir şey değildir. İran’ın Ötekisi rolünün Türklere yüklenmesini makul gösterecek altyapı o zamana kadar kurulmuş siyasi ilişkiler vesilesiyle zaten oluşmuştur. Aşağıda bahsedilecek olan olaylar bu durumun anlaşılmasını sağlayacaktır.

Sasani-Kök Türk ittifakı ile ortadan kaldırılana kadar Akhunların, Sasani iç işlerine müdahaleleri sürmüştür.⁶⁹ 557’ yılında Akhunlar ortadan kalktıktan sonra bu iki millet onun topraklarını paylaşmışlardır; fakat onların ittifakı da fazla uzun ömürlü olmamıştır. Bu müttefiklerin arası Maveraünnehir ticaret yolu yüzünden açılmıştır.⁷⁰ Sasaniler, kendi ülkelerine Türk ülkesinden ipeğin girmesini engellemiştir. Bunun üzerine Kök Türklere tabi Soğdlu ipek tüccarı Maniakh, ipek satabilmek ve Sasanilere karşı müttefik oluşturmak gibi amaçlarla Bizans’la iyi ilişkiler kurulması gerektiği konusunda İstemi Yabgu’yu ikna etmiş ve bu durumun bir sonucu olarak da onun önderliğinde bir elçi heyeti 567

⁶⁸ Ahmet Karadeniz, “İslam Kaynaklarında Türk İmgesi ve Onun Değişimi,” *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.I, S.1, s.26.

⁶⁹ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, C.I, Enderun Yayınları, İstanbul 1981, s.72.

⁷⁰ Rasonyi, *Tarihte Türklük*, s.96; Ahmet Taşağıl, *Gök-Türkler I*, TTK Yayınları, Ankara 2003, s.32.

yılında Bizans'a gönderilmiştir.⁷¹ Maniakh'ın girişimleri sonuç vermiş ve 571 yılında Sasani-Bizans mücadeleleri alevlenmiştir.⁷² Şüphesiz bu gibi ilişkiler de Türklere karşı olumsuz yargıların oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Bunların yanı sıra Hazarların Kafkaslar üzerinden Sasanilere karşı akınlar düzenledikleri bilinmektedir.⁷³ Onlara karşı Anûşirevan tarafından Derbent'te Bâb el-Ebvab Seddi'nin⁷⁴ inşa ettirilmiş olması bu akınların Sasanileri ne denli zorladığını gözler önüne serer.⁷⁵ Firdevsi de "Kisra Nuşirevan'ın, o uyanık hükümdarın, zamanından beri denizin diplerinden yükselttiği duvarla Narun Ormanları Türklerin elinden kurtarıldı, topluluklar esenliğe kavuştu" gibi ifadelerle bu sedde temas etmeden geçmemiştir.⁷⁶ Türk tehdidine karşı böyle bir set inşa eden millet, zihinlerinde de Türklere karşı soyut bir set inşa etmiştir. Kısacası iki millet arasındaki ilişkilerin ağırlıklı olarak düşmanca vuku bulmuş olması birbirleri hakkında olumsuz fikirler beslemelerine sebep olmuştur.

Akkale'yi kontrol altında tutan Gordaferid adlı bir kız ile Sohrab'ın⁷⁷ diyalogunda da İran ile Turan arasındaki düşmanlığa temas edilmiştir. Hikâyeye göre Sohrab, Gordaferid ile evlenmeye niyet edince

⁷¹ W. Heyd, *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, TTK Yayınları, Ankara 2000, s.17-18; Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, s. 65-66; Rasonyi, *Tarihte Türklük*, s.96.

⁷² Taşağıl, *Gök-Türkler I*, s.33.

⁷³ Taberi, *Tarih-i Taberî, C.II*, Çev. M. Faruk Gürtunca, Sağlam Yayınları, İstanbul (t.y.), s.498; S. Han Magomedov, *Derbent Gornaya Stena Aulı Tabasarana*, İzdatelstvo İzskustbo, Moskva 1979, s.17.

⁷⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de Kehf Sûresi, Zülkarneyn'in Ye'cûc ve Me'cûc'e karşı inşa ettirdiği bir setten bahseder. Bazı kaynaklar ise bu setin Dara tarafından İskitlere karşı inşa edildiğini kabul ederken İskitlerle, Ye'cûc ve Me'cûc'ü aynı ulusmuş gibi gösterirler. Bkz. Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu, C. II*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık, İstanbul 1955 s. 492-493.

⁷⁵ Karadeniz, "İslam Kaynaklarında Türk İmgesi ve Onun Değişimi," s.2; Magomedov, *Derbent Gornaya Stena Aulı Tabasarana*, s.17-23.

⁷⁶ *Şehname II*, s.1139.

⁷⁷ Sohrab: Rüstem'in Semengan (Afganistan'da) padişahının kızından olan oğlu.

Gordaferid “Türkler kendilerine eş olacak kadını İran’dan almazlar” demiştir.⁷⁸ Onun bu ifadesinden anlaşılacağı üzere iki millet arasında tamir olması mümkün olmayan sorunlar vardır. Söz konusu hikâyeye göre Sohrab büyüüp bir savaşçı olana kadar gerçek kimliğinden bihaberdir, kendisini Türk sanmaktadır; fakat Gordaferid’in bu konuda da “Sen Türk değilsin ki şu güçlü kolların, pazıların ve omuzlarınla pehlivanlar arasında eşsiz biri olarak duruyorsun” şeklinde bir yorumu vardır.⁷⁹ Burada verilmek istenen mesaj nettir. “Türkler arasından böyle güçlü biri çıkamaz.” Dolayısıyla Firdevsi’nin Türkleri küçümseme çabası açık bir şekilde gözler önüne serilmiştir.

Buna benzer şekilde Keyhüsrev dua ederken Efrasiyab’ı hedef alarak Tanrı’ya: “Biliyorsun ki Turan ordusunun komutanı ne günahattan korkar ne de kötülükten çekinir. O, bu ülkenin üzerine ateş yağdırarak bütün cesur pehlivanların başlarına kederin toprağını saçtırdı. Bütün padişahların yürekleri onun korkusuyla doludur. Onun tahtı ve tacı dünyanın başının belasıdır. Biliyorsun o soysuz büyücünün tekidir” şeklindeki yakarışı da İran ile Turan arasındaki ilişkinin yönünü ve derinliğini ortaya koymaktadır. Onun duası aynı zamanda Türkler karşısında düştükleri çaresizliğin de sesidir.⁸⁰

Ortak bir kimlik yaratmanın yolunun bir öteki yaratmaktan geçtiğini ileri süren Grammont’a göre bu öteki, art niyetsiz bir şekilde yansıtılmış olabileceği gibi tamamen hayal ürünü de olabilir. Böyle bir durumda kendiliğin değerli gösterilebilmesi için genellikle ötekinin aşağılanması ve güçlülük, cesaret, silah kullanmadaki beceri, tıp, gizli ilimlerin bilgisine sahip olmak ve bazı diğer temel niteliklerden yoksun bir şekilde tasarlanması ön plana çıkar. Ancak kimi zamansa bu çerçevenin dışına çıkıldığı da görülür. Böyle olduğu zamanlarda da ötekinin bütün bu

⁷⁸ Bu durumun elbette başka sebepleri de olabilir ama iki topluluk arasındaki düşmanlık çok güçlü bir sebep olarak gözükmektedir.

⁷⁹ *Şehname I*, s.362.

⁸⁰ *Şehname I*, s.582.

meziyetlere insanüstü bir şekilde sahip olduğu düşünülür ve bu da ötekiyi canavarlaştırır.⁸¹

Şehname'nin Türklere bakışı Grammont'un bu ifadeleriyle benzerlik göstermektedir. Firdevsi tarafından anlatılan savaşlarda İran kazanıyorsa durum oldukça normaldir; fakat eğer Türkler kazanıyorsa bu anca İran'ın kötü kaderiyle, sihirle, büyüyle ilişkilidir. Örneğin İran lehine sonuçlanması muhtemel olan bir savaşta Buzur adında bir adamın büyücülük yaparak İranlılar üzerine kar yağdırması Türk tarafına üstünlük sağlamıştır.⁸²

Aslında bu düşünce sadece İran'la da sınırlı değildir. Yakut el-Hamavî de Mu'cem el-büldan adlı eserinde Firdevsi'nin anlatımına benzer şekilde Türkler ile Horasanlılar arasında devam eden bir harpte Türklerin Horasanlılar üzerine dolu yağdırdığından bahseder.⁸³ Türklerin istedikleri zaman doğa olaylarına müdahale edebilecek kabiliyete sahip olduklarına dair bilgiler kaynaklarda azımsanamayacak ölçüde çoktur. Bu konuda "Türklerin enteresan özelliklerinden biri de istedikleri zaman yağmur, kar yağdırabilmeleridir" diyen İbn el-Fakih, onların bunu bir taş vasıtasıyla yapabildiklerini ifade etmektedir.⁸⁴ Söz konusu bu taş için Biruni, "Türkler bunu düşmanlara galip gelmek için kullandıklarından adı "galebe taşı" olarak anılır" demektedir.⁸⁵ Kaşgarlı Mahmud ise Türkler arasında "yada taşı" olarak bilinen ve yağmur yağdırmaya yarayan meşhur bir taşın varlığından bahsetmektedir.⁸⁶

Firdevsi benzer şekilde Türklerin ele geçmez kalelerinin de doğal bir şekilde inşa edilmiş olabileceğini kabul etmez ve bunu da büyüye bağlar.

⁸¹ Jean-Louis Bacque-Grammont, "Kalmıklardan Yuc ve Mecuc'a Evliya Çelebi'de Öteki ve Ötekileşmenin Ötesi" *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi Toplantısı Bildirileri*, TDK Yayınları, İstanbul 2011, s. 49-50.

⁸² *Şehname I*, s. 659.

⁸³ Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK Yayınları, Ankara 2001, s. 138-139.

⁸⁴ Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler*, s. 194.

⁸⁵ Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler*, s. 204.

⁸⁶ DLT, C.III, s.3; Hikmet Tanyu, *Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar*, AÜİF Yayınları, Ankara 1968, s.41.

Tur tarafından inşa edilen bir kaleyi Rüstem kaleyi zapt etmeye gittiğinde kaleden “Tur’un büyüleri ve rahiplerin nefesleri sayesinde bu kaleye mancınık bile zarar veremez” şeklinde bir ses duymuştur. Örneklerde de görüldüğü üzere Şehname’nin çoğu yerinde küçümşenen Türklerin üstün olduğu durumlar ise doğaüstü sebeplerle açıklanmıştır.⁸⁷

Efrasiyab Karakteri Üzerinden Türk Hükümdarı İmgesi

Şehname’nin muhtelif yerlerinde adı geçen ve soyunun Feridun’un oğlu Tur’a dayandığı nakledilen Efrasiyab adlı Turan hükümdarının kimliği tartışma konusudur.⁸⁸ Kaşgarlı Mahmud’a göre asıl adı Tunga Alper⁸⁹ olan bu hükümdar için Yusuf Has Hacib Türkler arasında Alp Er Tunga adında büyük ve erdemli bir hükümdar olduğundan ve Taciklerin onu Efrasiyab olarak adlandırdığından bahsetmektedir.⁹⁰ Gömeç’in Kapgan Kağan’ın büyük oğlu Tunga Tigin’in kimliği üzerine yaptığı bir çalışmada da Efrasiyab’a da temas edilmiştir ve onun kim olduğu belirlenemese de kim olmadığına dair önemli tespitlerde bulunulmuştur. Ona göre Efrasiyab, Alper Tunga değildir; fakat Alper Tunga ile Tunga Tigin’in aynı kişi olma ihtimali vardır.⁹¹

Cüveyni’nin Uygurların türeyişine dair efsaneleri naklederken Böğü Han’ın Efrasiyab olduğunu ileri sürmesi tartışmayı başka bir alana taşırken⁹² Togan’ın Alper Tunga’nın Büyük Saka Devleti’ne en ihtişamlı çağını yaşatan bir kahraman olduğunu iddia etmesi ise işleri iyice içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur. Fakat bununla birlikte onun Türk hükümdar

⁸⁷ *Şehname I*, s.744.

⁸⁸ İran iki sebepten ötürü benimdir. Birincisi Feridun’un oğlu Tur’un soyundan gelmemdir. İkincisi ise kılıç kullanmasını iyi bilen şu kollarım sayesinde İran’ı Araplar’dan boşaltmamdır. Bkz. *Şehname I*, s.334.

⁸⁹ DLT, C.III, s.368.

⁹⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, C.I, Haz. R.Rahmeti Arat, TTK Yayınları, Ankara 1979, s.43.

⁹¹ Sadettin Yağmur Gömeç, “Tonga Tigin'in Kimliği Üzerine” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, Cilt 48, Sayı 2000, s.206-208.

⁹² Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, C.III, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s.102.

sülalesinin atası olarak da kabul edildiğini beyan etmesi tartışmaların bir zemine oturtulmasına da imkân tanımıştır.⁹³ Karahanlıların soylarını Efrasiyab'a dayandırmaları bununla açıklanabilir.⁹⁴ Kaşgarlı'ya göre Karahanlılar'ın en eski atası olan Efrasiyab, havasının güzelliğinden dolayı Kaşgar'ı Ordu Kend, yani hanların oturduğu şehir olarak adlandırmıştır.⁹⁵ Ayrıca kendisi de bu şehirde oturmayı çok sevmiştir. Bu bilginin bu konu açısından ehemmiyeti ise Efrasiyab, Karahanlı ve Kaşgar ilişkisini gözler önüne sermesidir.⁹⁶ Karahanlılar'ın menşeinin Aşina Hanedanı'nın Karluklar boyuna dayanma ihtimali göz önünde bulundurulursa⁹⁷ Mesudi'nin sunduğu, "Fars hükümdarını mağlup eden Türk Efrasiyab ve Şave Karluklardandır" şeklindeki bu bilgi büyük önem kazanır. Çünkü bu ihtimal Efrasiyab'ın Karluklara mensup olma ihtimalini güçlendirir.⁹⁸ Ayrıca Efrasiyab'ın giyim tarzı üzerinden de yorum yapma imkânı bulunabilir. Şehname'de Rüstem'in babası Zal'a Efrasiyab'ı sorması üzerine Zal, "Onun bayrağı da elbisesi de karadır, kolları demir kaplı, külahı demirdendir. Üzerindeki demir zırh altın işlemelidir, tulgasının üzerinde de kara bir bayrak vardır." demiştir.⁹⁹ Arap kaynaklarına dayanarak Karlukların, siyah rengini çok sevdiklerini ileri süren Barthold, onların elbiselerinin ve bayraklarının da siyah olduğunu söylemektedir. Bu iki bilgiden hareketle Karluklar ile Efrasiyab arasında bir bağlantının olduğu düşünülebilir.¹⁰⁰

Belirmekte yarar vardır ki, burada Efrasiyab'ın kimliği üzerinde durmaktan daha çok Şehname'de bir Türk hükümdarının tasvir edilmesi

⁹³ Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.36.

⁹⁴ Ögel, *Türk Mitolojisi I*, s.256.

⁹⁵ Faruk Sümer, *Eski Türklerde Şehircilik*, TTK Yayınları, Ankara 2019, s.76.

⁹⁶ Sümer, *Eski Türklerde Şehircilik*, s.84.

⁹⁷ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1992, s.80; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s.31.

⁹⁸ Mesudi, *Murûc ez-zeheb*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s.97.

⁹⁹ *Şehname I*, s.270.

¹⁰⁰ He Xingliang Guo Hongzhen, *Çinlilerin Gözünden Türklerin Tarihi*, Çev. Eser Ulun, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2015, s.95.

meselesine yoğunlaşılacaktır. Bu Türk hükümdarının adının Efrasiyab olarak anılması bile İran dünyasında Turan'a karşı düşmanca bir bakışın mevcut olduğunu göstermektedir. "Efrasiyab tahtında oturduğu müddetçe yeryüzünün harap olacağı muhakkaktır"¹⁰¹ gibi ifadeler her ne kadar aksini gösterse de onu isimlendirirken "korkak kişi" anlamına gelen bu sözcüğün tercih edilmesi söz konusu hükümdara karşı bir aşağılamanın varlığını işaret etmektedir.¹⁰²

Bilindiği üzere Türk kağanı olmanın bilge olmak, alp olmak, erdemli olmak gibi şartları vardır; fakat bir kişi bütün bu şartları sağlasa bile yine de soyuna bakılmaktadır.¹⁰³ Bu itibarla Efrasiyab'ın karakteri birçok yönden Türk kağanı olma özelliği göstermektedir. Örneğin Zal'ın Efrasiyab'tan ve çeşitli kahramanlardan bahsederken, "Bir pehlivan ne kadar talihli olursa olsun, ne kadar akıllı olursa olsun padişah olabilmesi için padişahların kanından gelmesi ve hükümetin nasıl idare edileceğini bilmesi gerekir. Ordu bir gemiye benzer, padişah da o geminin yürümesini sağlayan yelken gibidir" şeklindeki ifadelerle hükümdar kanının üstünlüğüne vurgu yapmış ve bu ifadelerle Türk devletlerinin en köklü geleneklerinden biri olan kut inancının akla gelmesini sağlamıştır.¹⁰⁴

Ayrıca Piran'ın Siyavuş için Efrasiyab'dan kızı Frengis'i isteme hadisesinde Piran, Efrasiyab'ın huzuruna gidip bir süre düşünceli bir şekilde oturunca Efrasiyab, ona "Hayrola neden geldin? Karşımda neden böyle duruyorsun? Felekten¹⁰⁵ bir isteğin mi var?"¹⁰⁶ Şeklinde sorular sorarken "Benden bir isteğin mi var?" demek yerine "felek" demeyi tercih etmiş olması kendisini feleğin bir temsilcisi gibi gördüğünü işaret

¹⁰¹ *Şehname I*, s.933.

¹⁰² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s.268.

¹⁰³ Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1981, s.84; Saadettin Yağmur Gömeç, "Kagan ve Katun", *DTCF Tarih Araştırmaları*, S.29, Ankara 1997, s.81-82.

¹⁰⁴ *Şehname I*, s.255.

¹⁰⁵ Felek: Gök.

¹⁰⁶ *Şehname I*, s.468.

etmektedir. Aksi halde felekten bir isteği olacak kişi neden hükümdarın huzuruna çıksın?

Söz konusu bu konuşmada da tesadüf edildiği üzere hükümdarın gökle veya doğrudan Tanrı ile bir ilişkisi vardır. Türkler arasında hâkim olan inanca göre, kağana yönetme yetkisi doğrudan Tanrı tarafından verilmiştir ve kağan Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisidir. Bu sebeple de kağanın sadece Türklere değil aynı zamanda bütün insanlığa hükmetme yetkisi olduğu düşünülürdü.¹⁰⁷ Başka bir inanca göre Tanrı ulusaldır. Yalnızca kağanın tebaası Tanrı'nın kuludur. Onun hâkimiyet alanının genişlemesi için kağanın daha geniş coğrafyaları ele geçirmesi gerekmektedir. Bu yüzdendir ki kağan, Tanrı iradesine uygun olarak savaşır, zaferler kazanır. Zor zamanlarda ise Tanrı tarafından korunur, kollanırdı.¹⁰⁸

Sümer'de MÖ 2350'lere kadar krallar Tanrı olduklarını iddia ederek hüküm sürmüş, bu tarihten sonra insanla Tanrı ayrımı yapılmış ve hükümdar da Tanrı'nın hizmetkârı rolünü üstlenmeye başlamıştır.¹⁰⁹ İran'da Cemşid Tanrı'nın yardımıyla büyük bir güç elde etmiş fakat daha sonra kendisi Tanrılık iddiasında bulunarak Tanrı'ya bir nevi ihanet etmiştir.¹¹⁰ Türk kağanlarında ise bunlar gibi bir durum söz konusu olmamıştır. Her ne kadar Türk kağanının da ilahi bir menşei olduğu kabul edilse de bu sadece onun Tanrı'dan yetki almasıyla sınırlıdır. Kağan bu yetki sayesinde bütün yeryüzünü yönetme hakkına haiz olurdu.¹¹¹

Bu durum Oğuz'un kendini kağan ilan ederken sarf ettiği aşağıdaki ifadelerde de görülebilmektedir.

¹⁰⁷ Saadetin Yağmur Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s.56.

¹⁰⁸ Yves Bonnefoy, *Mitolojiler Sözlüğü*, C.I. Haz. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2000, s.342.

¹⁰⁹ Joseph Campbell, *Doğu Mitolojisi*, Çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 2014, s.14-15.

¹¹⁰ *Şehname I*, s.72.

¹¹¹ Bonnefoy, *Mitolojiler Sözlüğü*, s.342; Onur Alp Kayabaşı, *Destan ve Hükümdar*, Kömen Yayınları, Konya 2016, s.54.

Ey benim beğlerimle ilimin ey budunu!
 Sizlerin başınıza, ben oldum artık kağan,
 Elimizden düşmesin ne yayımız ne kalkan!
 Damgamız olsun bize, yol gösteren bir buyan!
 Alpler olun savaşta bozkurt gibi uluyan!
 Demir kargılar ile olsun ilimiz orman!
 Av yerlerimiz dolsun, vahşi at ile kulan.
 Yurdumu ırmaklarla denizler ile dolsun
 Gökteki güneş ise yurdun bayrağı olsun,
 İlimizin çadırı, yukardaki gök olsun
 Dünya devletim ol olsun, halkımız da çok olsun
 Ayrıca emir yazdı, dört tarafa Oğuz Han,
 Bildirdi elçilerle, öğrendi bunu her yan.
 Oğuz bu bildirisinde, buduna şöyle dedi:
 Mademki Uygurların, benim büyük Kağanı,
 O halde sayılırim, ben bir dünya Kağanı,
 Bana bağlıdır artık, dünyanın her dört yanı!¹¹²

Kağanın Tanrı tarafından yetkilendirildiğine dair bir inancın varlığını gösteren en eski vesikalar Hun hükümdarlarının mektuplarının girizgâhında rastlanan "Tanrı'nın tahta çıkardığı Hun milletinin büyük tanyusu" ibaresidir.¹¹³ Orhun Abideleri'nde ise "Yukarıda Türk Tanrısı, Türk mukaddes yeri suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İteriş Kağanı annem İlbilge Hatunu göğün tepesinde tutup yukarı kaldırmış olacak." diyen Bilge Kağan, kağanlık

¹¹² Ögel, *Türk Mitolojisi I*, s.118.

¹¹³ Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2014, s.105; Kayabaşı, *Destan ve Hükümdar*, s.133.

makamını ilahi bir gücün desteklediğini daha edebi bir şekilde dile getirir.¹¹⁴

Bu inancı “Tanrı’nın devlet güneşini Türk burçlarında doğurmuş olduğunu ve göklerin bütün teğrelerini onların üzerinde doğurmuş olduğunu gördüm. Tanrı onlara Türk adını verdi ve onları yeryüzüne ilbay kıldı. Zamanımızın hakanlarını onarın arasından çıkardı. Dünya milletlerinin idare yularını onların eline verdi” gibi en açık, en net ifadelerle Kaşgarlı yazıya dökmüştür.¹¹⁵

Tanrı tarafından Türk kağanına dünyayı yönetme yetkisinin verildiğine dair bir inancın olduğu Bilge Kağan’ın “Üze kök tengri asra yağız yir kılındukda ikin ara kişi oğlu kılınmış. Kişi oğlunda üze eçüm apam Bumın Kagan, İstemi Kagan olurmuş. Olurupan Türk budunung ilin törüsün tuta birmiş, iti birmiş”¹¹⁶ bu ifadeleriyle Orhun Abidelerine yansımıştır.¹¹⁷

Yukarıda da bahsedilen bilgiler ışığında Türk kağanlarının genelinde hâkim olan bütün dünyaya hükümdarlık etme fikri, Firdevsi’nin ifadelerinden anlaşılacağı üzere Efrasiyab’da da vardı. Onu dünyayı ele geçirmek isteyen ün budalası olarak niteleyen Firdevsi,¹¹⁸ Efrasiyab’ın gördüğü bir rüya üzerine “iyisi mi ben savaşmaktan ve bütün yeryüzünü ele geçirme hevesinden vazgeçeyim” dediğini de nakleder.¹¹⁹ Bu ifade Efrasiyab’ın dünyayı ele geçirme düşüncesinde olduğunu göstermenin yanı sıra onun gördüğü bir rüya sonucu geleceğini belirleyecek kararlar almış olması da oldukça dikkat çekicidir. Eliade’ye göre ancak seçilmiş

¹¹⁴ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, 44. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2010, s.13.

¹¹⁵ DLT, C.I, s.3.

¹¹⁶ Yukarıda mavi gök aşağıda yağız yer ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış. İnsanoğlu üzerine babam Bumın ve amcam İstemi Kağan oturmuş, devletin töresini düzenleyivermişler.

¹¹⁷ Ergin, *Orhun Abideleri*, s.8.

¹¹⁸ *Şehname I*, s.922.

¹¹⁹ *Şehname I*, s.437.

kişiler rüyalar vasıtasıyla gelecekte haberdar edilir. Dolayısıyla bu durum da akla kut inancını getirir.¹²⁰

Behram Çubin, 589’da Herat’ta Şave’yi mağlup ettikten sonra¹²¹ Belh’e kadar ilerlemiş orada bir ay kaldıktan sonra Beykent’e gelerek Şave’nin oğlu Permude’yi kuşatma altına almıştır.¹²² Firdevsi’ye göre kuşatma altına alınca çaresiz kalan Permude, Behram’dan güvence dilemiştir. Bu durum İran tarafında şu sözlerle dile getirilmiştir; “Hakan bizden güvence diler, o yücelerden bu aşağılara düşüyor. Hakan bizim küçüğümüz olunca bizim tacımız göklere yükselir. O her zaman kendini en yücelere yükseltir ve kendisini evrenin hükümdarı olarak tanıtır” onun bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Türk kağanı dünyaya hükmetme hakkını kendinde görmüştür.¹²³

Buraya kadar yapılan değerlendirmede Türk kağanı olma özelliklerinin Şehname’de de hükümdar karakterine nasıl yansıtıldığına temas edilmiştir.

Sonuç

İslamiyet’ten önceki devirlerde yaşayan Türklerin kendi tarihi kaynakları dönemlerini aydınlatma konusunda ne yazık ki doyurucu değillerdir. Bu durum da Türk tarihini anlamak, aydınlatmak isteyenleri çeşitli sebeplerle onlarla ilişki içinde bulunmuş komşuları tarafından oluşturulmuş eserlere yönelmeye mecbur etmiştir. Söz konusu bu eserler herhangi bir tarafsızlık kaygısı taşımadan dönemin şartlarına, Türklerle kurulan ilişkilerin yönlerine göre şekiller almışlardır. Bu nedenle de metinler çeşitlendikçe aynı millet değişik kimliklere

¹²⁰ Mircae Eliade, Şamanizm, Çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1999, s.55.

¹²¹ Herat’ta gerçekleşen savaş hakkında ayrıntılı bilgi almak için; L.N. Gumilev, Eski Türkler, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2011, s. 158 – 172 sayfalarına bakılabilir.

¹²² A.İ. Kolesnikov, “İran v Naçale VII veka,” *Palestinskiy Sbornik*, 22\\85, Leningrad 1970, s.52-53; Richard N. Frye, *The History of Ancient Iran*, C. H.Beck’sche Verlagsbuchhandlung, München 1984, s.343-335.

¹²³ Şehname II, s.980.

bürünmüştür. Bu çalışmanın konusu olan Şehname de bu türden bir kaynak olma özelliği taşımaktadır. Türklerle İran arasındaki ilişkiler bu eserin içeriğini oldukça derinden etkilemiştir.

Şehname'nin yazılış amacını anlamak için önce Firdevsi'yi anlamak gerekmektedir. İran'ın 10. yüzyıldaki durumu ülkesinin milli değerlerine bağlı bir ailede dünyaya gelen Firdevsi'yi rahatsız etmiştir. İyi bir eğitim aldığı belli olan Firdevsi etnik ve siyasi baskılar altındaki ülkesini mevcut durumdan kurtarmak için kalemini bir etkili bir silah olarak kullanmanın yoluna gitmiştir. Bunu yaparken geçmişe sarılan Firdevsi, anlatımında pek de objektif olamamıştır bu sebeple de o, ozanlıkla tarihçilik arasında bir yerde kalmıştır.

Dışarıdan gelen kültürel işgale karşı bir direnç oluşturma yoluna gitmiş ve bu uğurda tarihsel, kültürel ve inançsal gücü ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bunların yeterli olmadığını farkında olan yazar dışarıdan gelebilecek bir tehdide de vurgu yapmıştır. “Bizi biz yapan bizden olmayandır” mantığıyla hareket eden Firdevsi'ye bir karşı kahraman gerekmiştir. Bu noktada da Türklere yoğun bir şekilde temas etmiştir. Bu role Türklerin uygun görülmesi de sebepsiz değildir. Bu iki millet arasındaki ilişkiler dostane ilerlememiştir. Bilinen tarihte vuku bulan düşmanca karakterli ilişkilerin kaynağı Şehname'de efsanevi olaylara dayandırılmıştır. Genelde Türkler hakkında olumsuz ifadeler yer verilirken bazen ise kendilerini daha yüce göstermek için güçlü bir düşmanı yendik mesajı vermek amacıyla Türkleri de yüceltmıştır. Türklerle savaşmak, İranlı pehlivanlara kahramanlık kazanmak için bir fırsat sunmuştur.

Yazılış amacı veya vermek istediği mesaj ne olursa söz konusu bu eserde Türklerin kültürel hayatlarına, inançlarına, coğrafyalarına, yönetim anlayışlarına, savaş becerilerine ve hatta kurt başlı sancaklarına kadar birçok önemli konuya temas edilmiştir.

Birçok kaynak Türklerin konar-göçer bir hayat sürüp, hayvancılıkla geçindiğinden bahsederken Şehname'de hayvancılığın yanı sıra tarımın ve ticari faaliyetlerin de Türkler için ne denli önemli olduğu gözler önüne serilmiştir. Ayrıca Türklerin çok güçlü kalelere sahip olduğuna da vurgu

yapılmıştır. Bu durum da onların konar-göçer olduğuyla ilgili algıyla çelişmektedir.

Şehname’de temas edilen bir diğer mevzu da Türklerin yazıyı kullanma mevzusudur. Bilindiği üzere kültürün sonraki kuşaklara taşınmasının en önemli araçlarından biri olan yazıyı Türklerin ne zamandan beri ve ne ölçüde kullandıklarına dair tartışmalar vardır. Firdevsi de Türklerin Turan dilinde mektuplar yazdığından bahsederek bu konuya da temas etmiştir.

Şehname öznel yargıların yoğun olduğu bir eserdir. Eserde sunulan bilgiler çoğunlukla gerçeklikten uzak olmakla birlikte gerçeğin izlerini de taşımaktadır. Bu çalışmada Türk imgesinin üzerinde durulmuş ve bu imgenin genellikle olumsuz olduğu ortaya koyulmuştur; fakat buna rağmen muhteva ettiği bilgiler itibariyle Şehname Türk tarihi kaynakları arasında önemli bir yer tutmaktadır.

Kaynakça

ABDUREZZAK, Ali Osman, Türk Destanlarından Kalevala Destanına, Karakum Yayınları, Ankara 2018.

BACQUE-GRAMMONT, Jean-Louis “Kalmıklardan Yuc ve Mecuc’a Evliya Çelebi’de Öteki ve Ötekileşmenin Ötesi” Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi Toplantısı Bildirileri, TDK Yayınları, İstanbul 2011, s. 47-50.

BAYAT, Fuzuli, Oğuz Destan Dünyası, Ötüken Yayıncılık, İstanbul 2013.

BONNEFOY, Yves, Mitolojiler Sözlüğü, C.I. Haz. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2000.

CAMPBELL, Joseph, Doğu Mitolojisi, Çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 2014.

CLAUSON, Sır Gerard, An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish, The Clarendon Press, Oxford 1972.

CURTİS, Vesta Sarkhosh, İran Mitleri, Çev. Fatma Esra Aslan, Phoenix Yayınları, Ankara 2016.

CÜVEYNİ, Alaaddin Ata Melik, Tarih-i Cihan Güşa, C.III, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

ÇAKAN, Varis, Orta Asya Türk Tarihinin Kaynakları, Binyıl Yayınları, Ankara 2009.

ÇOBANOĞLU, Özkul, Türk Dünyası Epik Destan Geleneği, Akçağ Yayınları, Ankara 2018.

DEMİREL, Hamide, Türk Destanlarında Güzellik-Destan-Masal ve Din Unsurları ile Yabancı Destanlarda Türk Kahramanları, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010.

DOĞRUL, Ömer Rıza, Tanrı Buyruğu, C.II, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık, İstanbul 1955.

DUMEZİL, Georges, Mit ve Destan I, Çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.

ELİADE, Mircea, Şamanizm, Çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1999.

ERGİN, Muharrem, Dede Korkut Kitabı, C.I, TDK Yayınları, Ankara 2008.

_____, Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2010.

FİRDEVSÎ, Şahnâme I, Çev. Necati Lugal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.

FİRDEVSÎ, Şahnâme II, Çev. Nimet Yıldırım, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2016.

FRYE, Richard N., The History of Ancient Iran, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1984.

GENÇ, Reşat, Karahanlı Devlet Teşkilatı, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1981.

_____, Kaşgarlı Mahmud'a Göre 11. Yüzyılda Türk Dünyası, TKAE Yayınları, Ankara 1997.

GÖKÇE, Mustafa, "Türk Devlet Geleneğinin Mitolojik Kökenleri," Türk Tarihine Dair Yazılar (Üçler Bulduk Armağanı), Ed. Alpaslan Demir, Gece Kitaplığı Yayınları Ankara 2017, s.233-263.

GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, "İslâm Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine", Tarih Araştırmaları Dergisi 1999-2000, C.XX, S.31, Ankara 2000, s.51-82.

_____, "Kagan ve Katun", DTCF Tarih Araştırmaları," S.29, Ankara 1997, s.81-90.

_____, "Tunga Tigin'in Kimliği Üzerine", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten, Cilt 48, Sayı 2000, s.205 - 210.

_____, Türk Kültürünün Ana Hatları, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.

GUMİLEV, L.N., Eski Türkler, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2011.

GÜVENÇ, Bozkurt, “Kimlik, İmaj ve Türk İmaji”, Dünyada Türk İmgesi, Ed. Özlem Kumrular, Kitap Yayınları, İstanbul 2005, s.174-178.

HARTOG, François, Herodotos’un Aynası - Öteki Tasavvuru Üzerine Bir Deneme, Çev. Mehmet Emin Özcan, İthaki Yayınları, İstanbul 2014.

HEYD, W., Yakındoğu Ticaret Tarihi, Çev. Enver Ziya Karal, TTK Yayınları, Ankara 2000.

HOBSBAWM, Eric, Tarih Üzerine, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.

JEZERNİK, Bozidar, “Türk İmgesi” Hayallerdeki Türk, Ed. B. Jezernik, Çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınları, İstanbul 2012, s.7-27.

KARADENİZ, Ahmet, “İslam Kaynaklarında Türk İmgesi ve Onun Değişimi,” Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, C.1, S.1, s.25-36.

KOLESNİKOV, A. İ., “İran v Naçale VII veka,” Palestinskiy Sbornik, 22\\85, Leningrad 1970.

KOWALSKİ, Tadeusz, “Şehname’de Türkler”, Çev. Harun Güngör, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.I, S.1, s.288-300.

KAŞGARLI MAHMUD, Divanü Lûgat’it-Türk, C.III, Çev. Besim Atalay, TDK Yayınları, Ankara 1988.

KAYABAŞI, Onur Alp, Destan ve Hükümdar, Kömen Yayınları, Konya 2016.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., Tarih Araştırmalarında Usûl, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 1998.

LİGETİ, L., Bilinmeyen İç Asya, Çev. Sadrettin Karatay, TKAE Yayınları, Ankara 1986.

S. Han Magomedov, Derbent Gornaya Stena Aulı Tabasarana, İzdatelstbo İzskustvo, Moskva 1979.

MERÇİL, Erdoğan, Müslüman-Türk Devletleri Tarihi, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2006.

MESÛDÎ, Murûc ez-zeheb, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

NASKALİ, Emine Gürsoy, "Destanın Tarifi" Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten, Yıl 1992, C.40, S.1992,

s.1-8.

OLRİK, Axel, "Epic Laws of Folk Narrative" The Study of Folklore, Ed. Alan Dundes University of California, by Prentice-Hall, Berkeley 1965, s.129-141.

ÖGEL, Bahaeddin, Türk Mitolojisi, C.I, TTK Yayınları, Ankara 2010.

_____, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, C.II, TTK Yayınları, Ankara 2019.

RANK, Otto, Kahramanın Doğuş Miti, Çev. Gökçe Yavaş, Pinhan Yayınları, İstanbul 2006.

RASONYİ, Laszio, Tarihte Türklük, TKAE Yayınları, Ankara 1993.

SELÇUK, Bahir, "Klasik Türk Şiirinde Renkli Bir Oyun Çevgân," 1. Uluslararası Bilimsel Araştırmaları Kongresi - İnsan ve Toplum Bilimleri, IBAD-2016, s.1859-1873.

SÜMER, Faruk, Eski Türklerde Şehircilik, TTK Yayınları, Ankara 2019.

ŞEŞEN, Ramazan, İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, TTK Yayınları, Ankara 2001.

ŞİŞMAN, Bekir, KUZUBAŞ, Muhammet, Şehname'nin Türk kültür ve Edebiyatına Etkileri, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.

TABERİ, Tarih-i Taberî, C.II, Çev. M. Faruk Gürtunca, Sağlam Yayınevi, İstanbul (t.y.).

TANYU, Hikmet, Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar, AÜİF Yayınları, Ankara 1968.

TEKİN, Şinasi, Eski Türklerde Yazı, Kâğıt, Kitap ve Kâğıt Damgaları, Eren Yayınları, İstanbul 1993.

TAŞAĞIL, Ahmet, Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları, TTK Yayınları, Ankara 2004.

_____, Gök-Türkler I, TTK Yayınları, Ankara 2003.

TOGAN, Zeki Velidi, Oğuz Destanı (Reşidüddin Oğuznamesi Tercüme ve Tahlili), Enderun Yayınları, İstanbul 1982.

_____, Umumi Türk Tarihine Giriş, C.I, Enderun Yayınları, İstanbul 1981.

TURAN, Osman, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi, Ötüken Yayınları, İstanbul 2014.

YAZICI, Nesimi, İlk Türk – İslam Devletleri Tarihi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1992.

YILDIRIM, Nimet, Fars Mitolojisi Sözlüğü, Kabalıcı Yayınları, Ankara 2008.

YUSUF HAS HACİB, Kutadgu Bilig, C.I, Haz. R. Rahmeti Arat, TTK Yayınları, Ankara 1979.

